

ZBIGNIEW A. MACIĄG
Kraków

PODSTAWOWE KIERUNKI PRZEOBRAŹEN PROGRAMOWYCH GŁÓWNYCH PARTII POLITYCZNYCH W REPUBLICE FEDERALNEJ NIEMIEC

Zarówno w wyborach krajowych w latach 1946/1947, jak i w pierwszych wyborach do Parlamentu Federalnego w 1949 r. najczęściej głosów zdobyły Unia Chrześcijańsko-Demokratyczna (CDU), współdziałająca z nią Unia Chrześcijańsko-Społeczna (CSU)¹ i pozostająca z nimi w konkurencji Socjaldemokratyczna Partia Niemiec (SPD) oraz partia liberalna, która ostatecznie w skali federalnej przyjęła nazwę Wolnej Partii Demokratycznej (FDP).

Spośród tych partii na czoło wysunęło się ugrupowanie chrześcijańsko-demokratyczne, wspierane przez mocarstwa okupacyjne, zwłaszcza Stany Zjednoczone i wielki kapitał. Zamierzało ono skupić wokół swych celów politycznych wszystkich chrześcijan, zarówno katolików, jak i ewangelików. Tym też zasadniczo różniło się od mającej długie tradycje wyłącznie katolickiej partii *Zentrum*. Jako partia powszechna (*Volks-partei*)² CDU/CSU dążyła do zintegrowania wszystkich niemal demokratycznych i liberalnych nurtów burżuazyjnych oraz solidarystycznego i socjalno-chrześcijańskiego nurtu robotniczego. Dystansowała się jednak od narodowego socjalizmu, komunizmu i socjaldemokracji. Starła się głównie godzić interesy pracodawców (skrzydło liberalno-konserwatywne z K. Adenauerem) i pracobiorców (skrzydło socjalne z J. Kaiserem i K. Arnoldem).

W jej pierwszych programach wyraźnie zaznaczyły się obie te sprzeczne tendencje. W przyjętych w 1945 r. uchwałach w Kolonii i Frankfurcie opowiadano się za „chrześcijańskim socjalizmem”, „socja-

¹ CDU i CSU powiązane są organizacyjnie „Wspólnotą pracy”, zawartą 6 lutego 1947 r. Są to wprawdzie odrębne partie, jednakże ich struktury i założenia programowe są zbliżone. CDU obejmuje organizacyjnie wszystkie kraje z wyjątkiem Bawarii, zaś CSU tylko Bawarię.

² M. Rowold za partię powszechną (*Volkspartei*) uważa taką partię, która „... rości sobie pretensje do reprezentowania całego narodu, służy tzw. dobru powszechnemu oraz wyraża wszystkie istotne interesy społeczne. Socjologiczna struktura członków partii powszechnej i głosujących na nią wyborców dostosowuje się odpowiednio do przekroju socjologicznego ogółu ludności”. Por. M. Rowold, *Im Schatten der Macht*. Düsseldorf 1974, s. 52.

lizmem gospodarczym opartym na demokratycznych podstawach” i sprawiedliwością społeczną. Przewidywano również uspołecznienie niektórych gałęzi gospodarki. Jeszcze dalej idące przemiany o charakterze socjalistycznym zapowiadał program z Ahlen. Przyjęty tylko dla strefy brytyjskiej w 1947 r. zyskał znacznie szerszy rozgłos. Odrzucał on zarówno kapitalistyczny system gospodarczy, jak i socjalizm państwa jako nie odpowiadające interesom narodu niemieckiego oraz zagrażające politycznej i gospodarczej wolności jednostki i jej godności. Zapowiadał uspołecznienie niektórych środków produkcji, reformę rolną, rozwiązanie karteli i wielkich monopolii, współdecydowanie załóg w przedsiębiorstwach, planowanie i kierowanie gospodarką.

Ustanowienie jednak w kilka miesięcy później dla strefy brytyjskiej frankfurckiej Rady Gospodarczej pod przewodnictwem Ludwiga Erharda, zwolennika koncepcji socjalnej gospodarki rynkowej przesądziło o dalszym, zgodnym z praktyką administracyjno-polityczną programowym rozwoju chrześcijańskiej demokracji³.

Dlatego też w stanowiącej platformę wyborczą CDU w 1949 r. „deklaracji z Düsseldorfu” przyjęto w pełni założenia socjalnej gospodarki rynkowej jako systemu opartego na prywatnej własności środków produkcji i wolnej konkurencji, ograniczonych jednak interwencją państwa w celu złagodzenia różnic i napięć socjalnych oraz urzeczywistnienia idei sprawiedliwości społecznej. W deklaracji tej przeciwstawiono się więc z jednej strony gospodarce wolnorynkowej w rozumieniu liberalnym, z drugiej zaś centralnemu planowaniu i kierowaniu produkcją, siłą roboczą i zbytem. Opowiadano się za stymulowanym przez państwo harmonijnym rozwojem wszystkich dziedzin gospodarki. Stojąc na gruncie prywatnej własności ziem zapowiadano tworzenie i rozwój spółdzielni rolniczych oraz powiązanie ich z innymi formami gospodarki. W polityce społecznej deklaracja uznawała za niezbędne przewyciężenie konfliktów socjalnych w imię wspólnego dobra i przyjęcie zasady partnerstwa socjalnego pracodawców i pracobiorców. Ponadto postulowała zrównanie w sferze pracy i płacy kobiet z mężczyznami, wprowadzenie prawa do pracy, zapewnienie wolności wyboru miejsca pracy i zawodu, rozszerzenie systemu ubezpieczeń społecznych i zapewnienie opieki socjalnej znajdującym się w najtrudniejszej sytuacji bytowej a także zaspokojenie w ciągu najbliższych 10 lat najbardziej pilnych potrzeb mieszkaniowych.

Działająca obok CDU tylko w Bawarii Unia Chrześcijańsko-Społecz-

³ *Die Geschichte der CDU — Programm und Politik der Christlich-Demokratischen Union Deutschlands seit 1945*. Redaktion und Bearbeitung von W. Schönbohm, Bonn 1980, s. 34.

na (CSU) w programie zasadniczym z 1946 r. szczególnie silnie akcentowała swój chrześcijański charakter i zapowiadała budowę nowego demokratycznego państwa. W wielu kwestiach głosiła podobne zasady jak CDU. Występowała również przeciw ideologii walki klasowej, nienawiści klasowej i dyktaturze bądź przywilejom jakichkolwiek klas, warstw lub partii. Uważała, iż stosunki między pracodawcami i pracownikami winny opierać się na ich współdziałaniu w kierowaniu gospodarką. Uznawała jednocześnie za naturalne prawo własności, którego przejęcie na cele wspólne dopuszczała jedynie za odpowiednim odszkodowaniem. Odrzucała natomiast socjalizację lub kolektywizację własności. W polityce zagranicznej opowiadała się za unią europejską, zniesieniem barier celnych oraz niepodzielnością i zjednoczeniem Niemiec.

Drugą siłą polityczną w wyniku wyborów okazała się SPD, która opierając się na środowisku klasy robotniczej i uważając się za jej reprezentanta głosiła hasła socjalistycznych przeobrażeń. Jej założenia wyrażał program uchwalony na zjeździe w Hanowerze w 1949 r., zapowiadający uspołecznienie środków produkcji, planową gospodarkę i reformę rolną. Program ten czynił odpowiedzialnym przede wszystkim wielki kapitał za tragedię, jaką sprowadziła na Niemcy i Europę III Rzesza. Zapowiadał uspołecznienie bogactw naturalnych i wielkich przedsiębiorstw z zachowaniem jednak prywatnej produkcji w średnich i małych zakładach. Zapewniał poparcie dla spółdzielczych form gospodarowania oraz przewidywał przeprowadzenie reformy rolnej i rozwiązanie w ten sposób powstałego wskutek zniszczeń wojennych i przesiedleń bezrobocia, głodu i problemu mieszkaniowego. Podkreślał rewolucyjny, wolnościowy i demokratyczny charakter przemian ku którym zmierzała socjaldemokracja. Opowiadał się za reformą struktur państwowych w kierunku ich decentralizacji poprzez współuczestnictwo społeczne i samorządność. W polityce społecznej głosił egalitaryzm, konieczność wprowadzenia prawa do pracy i obowiązku pracy oraz zapewnienia pomocy socjalnej wszystkim potrzebującym. Domagał się ukarania zbrodniarzy hitlerowskich, przystąpienia Niemiec do międzynarodowej organizacji narodów, utworzenia demokratycznych i socjalistycznych Stanów Zjednoczonych Europy. Opowiadał się za wspólną walką wszystkich socjalistów przeciw wyzyskowi, imperializmowi, faszyzmowi, nacjonalizmowi i reakcji, a jednocześnie żądał pokoju i wolności dla wszystkich narodów.

Znaczne też poparcie wyborców zyskała FDP, która usytuowała się na trzeciej pozycji w parlamencie. Stojąc w swych założeniach na prawo od CDU/CSU, partia ta wyrażała interesy bardziej konserwatywnej części klasy burżuazyjnej, przeciwstawiającej się ingerencji państwa w sferę społeczną i gospodarczą. W założeniach programowych z Mün-

chen-Gladbach (1946), jak i stanowiących jej platformę wyborczą uchwałach zjazdu w Bremie z czerwca 1949 r., *FDP* opowiadała się za państwem opartym na wolności, wolnej konkurencji, inicjatywie prywatnej, własności prywatnej oraz zasadzie równości praw. Głosiła również konieczność prowadzenia polityki socjalnej zapewniającej prawo do pracy, opiekę nad chorymi, inwalidami wojennymi, ludźmi starymi i socjalnie słabymi. Stanowczo domagała się zaprzestania postępowań denazyfikacyjnych i demontażu przemysłu niemieckiego oraz uwolnienia niemieckich jeńców wojennych, integracji przesiedleńców i traktowania ich na równi z innymi, rozwiązania problemu mieszkaniowego, a ponadto zjednoczenia Niemiec, włącznie z obszarami na Wschód od Odry i Nysy oraz utworzenia Stanów Zjednoczonych Europy.

Kilka miesięcy przed wyborami do parlamentu federalnego w 1953 r. na IV zjeździe Unii Chrześcijańsko-Demokratycznej w Hamburgu uchwalony został program wyborczy tej partii. Akcentował on przede wszystkim osiągnięcia gospodarcze i socjalne rządu K. Adenauera. Zapowiadał rozwój ubezpieczeń socjalnych i budownictwa mieszkaniowego, zapewnienie pomocy socjalnej poszkodowanym w wyniku wojny i inwalidom wojennym, utrzymanie i dalszy rozwój ubezpieczeń chorobowych dla rolników i zwalczanie bezrobocia. Za istotne zadanie państwa uznawał dalsze działania na rzecz poprawy sytuacji socjalnej przesiedleńców i włączenie ich w istniejącą strukturę społeczno-gospodarczą. Podkreślał jednak ich „niezbywalne prawo do stron rodzinnych”. W sferze stosunków własnościowych domagał się własności dla każdego, zwłaszcza zaś własności mieszkania. W dalszym rozwoju współdecydowania załóg w przedsiębiorstwach i rozszerzenia go na pracowników służby publicznej widział podstawę dla zachowania pokoju socjalnego oraz kształtowania partnerskich stosunków między pracodawcami i pracownikami. W polityce zagranicznej zastrzegał dla RFN wyłączność reprezentacji wszystkich Niemców zamieszkujących poza jej granicami zarówno na Wschodzie, jak i na Zachodzie. Opowiadał się za zjednoczeniem Niemiec, jednością Europy i współpracą gospodarczą i militarną Zachodu z udziałem RFN.

SPD w opartym na uchwałach zjazdu w Dortmundzie programie wyborczym wyrażała wprawdzie również dążność do zjednoczenia Niemiec, jednakże w polityce *CDU/CSU* integracji RFN z Zachodem widziała dalsze pogłębianie istniejącego podziału Niemiec. Stanowczo domagała się natomiast przyłączenia Saary i byłych terytoriów niemieckich na Wschodzie. W stosunkach wewnętrznych żądała zgodnej z ustawą zasadniczą demokratyzacji życia publicznego i gospodarczego. Domagała się w związku z tym uspołecznienia kapitału przemysłowego, ograniczenia potęgi karteli i ich wpływów na rządy, włączenia w system gospodar-

czy zasad planowania. Ponadto zaś w sferze społecznej rozwiązania kwestii mieszkaniowej, likwidacji bezrobocia, zapewnienia opieki socjalnej wszystkim potrzebującym oraz równouprawnienia kobiet.

Uchwalony na zjeździe w Lubece w czerwcu 1953 r. program wyborczy FDP akceptował socjalną gospodarkę rynkową, jednakże szczególnie silnie podkreślał konieczność zapewnienia ochrony wolności jednostki, własności prywatnej i wolnej konkurencji. Zawarte w nim postulaty obejmowały: reprivatyzację przemysłu państwowego, ograniczenie zadań państwa i interwencjonizmu państwowego, zredukowanie inwestycji państwowych, zapewnienie nieskrępowanego rozwoju inicjatywy prywatnej, obniżenie podatku nałożonego na właścicieli środków produkcji, likwidację czarnego rynku kapitału, wzmocnienie stanu średniego, zapewnienie pełnego zatrudnienia i swobody wyboru miejsca pracy i zawodu, pomoc socjalną dla bezrobotnych i zagrożonej młodzieży, rozwiązanie problemu mieszkaniowego, likwidację skutków wojny i zintegrowanie przesiedleńców. W polityce zagranicznej zaś w programie tym domagano się zjednoczenia Niemiec w granicach z 1937 r. oraz zjednoczenia Europy i wolnej konkurencji w handlu międzynarodowym.

CDU do wyborów do III parlamentu federalnego w 1957 r. przystąpiła dysponując już znacznym dorobkiem i poważnymi osiągnięciami w polityce zagranicznej, gospodarce i polityce społecznej. Na te właśnie osiągnięcia wskazywała ona w stanowiącym jej program wyborczy manifest z Hamburga. Podkreślała w związku z tym konieczność dalszej, wolnej od konfliktów i walk o charakterze klasowym integracji społeczeństwa niemieckiego na bazie pokoju klasowego i partnerstwa jako zasadniczej przesłanki sukcesów również i w przyszłości. Ostrzegła przed próbami jakichkolwiek eksperymentów gospodarczych, politycznych i socjalnych. Podobnie jak w poprzednich programach akcentowała swój antykomunistyczny charakter. W polityce zagranicznej opowiadała się za umocnieniem więzi sojuszniczych w ramach NATO, politycznym i gospodarczym zjednoczeniem narodów Europy, a przede wszystkim zjednoczeniem Niemiec.

W uchwalonym przez CSU z okazji wyborów programie zasadniczym w czerwcu 1957 r. znaleźć można było szereg zbliżonych postanowień do zawartych w programie CDU. Silniej jednak niż CDU, eksponowała ona swój antykomunistyczny, chrześcijański i powszechny charakter. Głosząc potrzebę zachowania pokoju klasowego, uważała strajk za środek ostateczny w konflikcie zbiorowym i niedopuszczalny w sprawach politycznych. Konieczność zaś intensyfikacji zbrojeń uzasadniała istnieniem rzekomego radzieckiego zagrożenia.

SPD natomiast w swym programie wyborczym z 1957 r., zatytułowanym *Bezpieczeństwo dla wszystkich*, głosiła potrzebę przestawienia się

przyszłego rządu RFN na politykę porozumienia, odprężenia i rozbrojenia w stosunkach międzynarodowych po to, by wreszcie urzeczywistnić pokój w świecie, a w Europie stworzyć strefę bezatomową i w konsekwencji doprowadzić do zjednoczenia Niemiec. W polityce wewnętrznej domagała się stabilizacji cen i likwidacji bezrobocia, ograniczenia potęgi karteli i monopolii, ochrony średniej i drobnej własności oraz wzmocnienia stanu średniego. Postulowała ponadto wykorzystanie energetyki jądrowej jedynie w celach pokojowych, poprawę opieki nad chorymi i potrzebującymi pomocy, zwiększanie rozmiarów budownictwa mieszkaniowego z funduszy publicznych, a także reformę systemu oświaty.

O ile program CDU/CSU adresowany był do wszystkich klas i warstw społeczeństwa, zaś program SPD do świata pracy, głównie do klasy robotniczej, to program wolnych demokratów (FDP) przede wszystkim do warstw średnich: rzemieślników, kupców, drobnych i średnich kapitalistów oraz wykonujących wolne zawody, a także do kręgów wielkiej burżuazji. Uchwalony w styczniu 1957 r. przez zjazd FDP jej program zasadniczy zakładał, iż partia ta pełnić będzie rolę „trzeciej siły” systemu partyjnego. W polityce wewnętrznej akcentował on wolność i prawa jednostki, w tym zwłaszcza prawo własności prywatnej, i wskazywał na zagrożenia, jakie dla nich płyną z rozszerzającego się interwencjonizmu państwowego i rosnącej biurokracji. W polityce zagranicznej zaś uznawał wprowadzenie za konieczne powiązanie RFN z Zachodem, a dążność do zjednoczenia Niemiec za cel najważniejszy, jednakże w przeciwieństwie do CDU/CSU opowiadał się za polityką odprężenia i współpracy ze Wschodem⁴, widząc — podobnie jak SPD, w jednostronnych i zbyt ścisłych powiązaniach RFN z Zachodem niebezpieczeństwo utrwalania podziału Niemiec.

W wyborach do parlamentu federalnego w 1957 r. chrześcijańska demokracja odniosła największy w swej dotychczasowej historii sukces wyborczy. Zdobyła bowiem ponad połowę wszystkich ważnie oddanych głosów. Fakt ten VIII zjazd CDU w Kilonii w 1958 r. uznał za dowód poparcia większości społeczeństwa dla jej dotychczasowej polityki i za nakaz dalszej jej kontynuacji i rozwoju. CDU zatem ponownie opowiadała się za jednością Europy, od osiągnięcia której zależała — jej zdaniem — przyszłość całego narodu niemieckiego. Zjednoczenie Niemiec w wolności, a więc według kapitalistycznych wzorców, uznawała za podstawowy cel i obowiązek wszystkich Niemców. Jak długo jednak układ stosunków w świecie na to nie pozwala, za konieczne uważała ona

⁴ H. Kaack, *Zur Geschichte und Programmatik der Freien Demokratischen Partei*. Meisenheim am Glan 1976, s. 22.

utrzymanie i umacnianie osobistych i duchowych związków między Niemcami żyjącymi po obu stronach podziału. Zjazd ponadto zalecał partii bliższe zajęcie się sprawami polityki komunalnej oraz dalsze urzeczywistnianie i rozwijanie zasady socjalnego państwa prawnego.

Niepowodzenie konferencji ministrów spraw zagranicznych w Genewie w kwestii niemieckiej, zaostrenie się kontrowersji na tle Berlina Zachodniego oraz pogłębianie przemian socjalistycznych w NRD legły u podstaw rezolucji przyjętej w 1960 r. przez IX Zjazd CDU w Karlsruhe. Wyrażono w niej poparcie dla istniejących w świecie dążeń odprężeniowych oraz dążeń do powszechnego rozbrojenia i pokoju. Podkreślano jednak, iż w Europie Środkowej brak jest zarówno pokoju, jak i bezpieczeństwa z uwagi na istniejący podział Niemiec. Proklamowane w świecie prawo do samostanowienia winno być zastosowane, jak żądano, również wobec narodu niemieckiego. Nazywając NRD — podobnie jak w przeszłości — „Niemcami Środkowymi”, wyrażano protest przeciw przemianom socjalistycznym zachodzącym w tym państwie. W sprawach wewnętrznych postulowano, podobnie jak w poprzednich programach, urzeczywistnienie hasła „własności dla każdego”, ponadto wspieranie w polityce gospodarczej wykonujących wolne zawody, zrównanie robotników z pracownikami umysłowymi w kwestii ubezpieczeń i świadczeń chorobowych oraz poprawę sytuacji materialnej rodzin posiadających dzieci.

Uchwalony na X zjeździe CDU w kwietniu 1961 r. manifest, będący jednocześnie programem wyborczym tej partii, przejmował i konkretyzował postanowienia obu poprzednich zjazdów. Z jeszcze większą jedynie mocą akcentował antyradziecki i wrogi wobec NRD kurs polityki oraz pogłębianie i umacnianie sojuszu atlantyckiego.

Utrzymująca się w zasadzie nadal — pomimo niewielkiego przyrostu głosów — popularność SPD skłoniła kierownictwo partii do dokonania rewizji dotychczasowych założeń programowych. W związku z tym na zjeździe w Bad Godesberg w 1959 r. uchwalono jedenasty w historii socjaldemokracji niemieckiej program zasadniczy na przyszłość. Program ten za podstawowe wartości uznawał wolność, demokrację i socjalne bezpieczeństwo jednostki oraz sprawiedliwość społeczną. Uważał jednak, iż są one zagrożone w społeczeństwie kapitalistycznym zdominowanym przez żądę zysku i władzy. Wskazywał zatem na konieczność budowy opartego na tych wartościach nowego systemu społecznego i gospodarczego, który określał mianem socjalizmu demokratycznego. Pomimo zachowania prywatnej własności środków produkcji i wolnej konkurencji należało w ramach tego systemu osłabić potęgę zreszeń kapitału i monopolii oraz ograniczyć ich wpływ na władzę państwową i kształtowanie stosunków gospodarczych. Służyć temu miała przede wszystkim polityka

umacniania i popierania średniego i drobnego kapitału, rozszerzania zdecentralizowanej i samorządnej własności społecznej oraz rozwijania współdecydowania załóg w wielkich przedsiębiorstwach. W systemie tym zasadę planowania gospodarczego praktykowano by tylko o tyle, o ile byłoby to konieczne, zaś zasadę wolnej konkurencji stosowano by na tyle, na ile byłoby to możliwe. Ponadto za istotne cele w polityce społecznej program ten uznawał poprawę i rozszerzenie opieki socjalnej i ochrony zdrowia oraz urzeczywistnienie równo uprawnień kobiet. W zakresie spraw zagranicznych potwierdzał on dążność do pokojowej współpracy międzynarodowej i odprężenia, ograniczenia zbrojeń i zjednoczenia Niemiec.

W opartym na tych postanowieniach oraz uchwałach zjazdu w Hanowerze z 1960 r. programie wyborczym, uchwalonym w kwietniu 1961 r., SPD ze swym nowym kandydatem na kanclerza Willy Brandtem prezentowała się jako partia „polityki nowego stylu”, zdolna do przejęcia władzy. Dlatego też program ten nazwała programem rządowym. Przewidywała w nim konieczność przeprowadzenia wielu reform, zwłaszcza systemu ubezpieczeń społecznych i objęcia nim w pełniejszym zakresie nowych kategorii osób. Zapowiadała również stabilizację waluty, podniesienie poziomu życia i zrównanie standardów w mieście i na wsi, ograniczenie koncentracji kapitału, unowocześnienie systemu podatkowego i finansowego, umocnienie i popieranie stanu średniego oraz chłopskich gospodarstw rodzinnych i spółdzielczych form gospodarowania, zdemokratyzowania sposobu sprawowania władzy i modernizację *Bundeswehry*. Ponadto, głosząc hasło prowadzenia przez wszystkie partie wspólnej polityki zagranicznej, podkreślała więzi RFN z sojusznikami na Zachodzie oraz konieczność pojednania z Francją i podjęcia rzeczowej współpracy z krajami socjalistycznymi, zwłaszcza z Polską, a także rozszerzenia stosunków z krajami rozwijającymi się. Pomimo pewnych ataków na kierownictwo polityczne Niemieckiej Republiki Demokratycznej oraz odrzucenie koncepcji zakładających istnienie dwóch państw niemieckich, SPD dawała większą gwarancję w epoce odprężenia prowadzenia elastycznej i bardziej realistycznej polityki wobec państw socjalistycznych. Nie uczestniczyła bowiem, tak jak rządząca CDU/CSU, w budowie zimnowojennych, dzielących Europę barier. Ten walor SPD okazał się być dla niej szczególnie wartościowy, zwłaszcza w przyszłości. Potrafiły go docenić również bardziej postępowe odłamy burżuazji, widząc w znormalizowanych stosunkach ze Wschodem szansę sprzyjającą dalszemu rozwojowi gospodarczemu RFN i w perspektywie — zjednoczenie Niemiec.

Podobnie jak SPD, również i FDP prezentowała odmienną od chadeckiej koncepcję polityki zagranicznej, i w tej kwestii partie te coraz wy-

rażniej zliżały się do siebie. W programie wyborczym z 1961 r. *FDP* bowiem uznawała wprowadzić za słuszne dalsze pogłębianie i zacieśnianie współpracy RFN z jej partnerami we Wspólnocie Europejskiej, jednakże z tym zastrzeżeniem, iż służyć to będzie przewycięzeniu rozbitcia Europy oraz pozostawać w zgodzie z zasadniczym celem polityki niemieckiej — zjednoczeniem Niemiec w granicach z 1937 r. Za konieczne jednocześnie uważała prowadzenie polityki odprężenia wobec państw socjalistycznych, czemu zwłaszcza służyć miało nawiązanie z nimi stosunków dyplomatycznych.

W sprawach wewnętrznych *FDP* nadal pozostawała siłą liberalno-konserwatywną chociaż opowiadała się za zmodernizowanym państwem liberalnym, w którym dominowałyby wymienione przez nią już w poprzednich programach takie wartości jak: wolność, równość, demokracja, ochrona własności i wolna konkurencja. Sprzeciwiała się zatem nadal rosnącej roli państwa i jego ingerencji w sferę własności prywatnej oraz uspołecznieniu niektórych gałęzi gospodarki. Odrzucała w szczególności współdecydowanie załóg pracowniczych na szczeblu ponadzakładowym. Postulowała jednak poprawę zabezpieczenia socjalnego i ochrony zdrowia, a także rozszerzenie dostępu do szkół wyższych.

FDP, pragnąc pełnić rolę „języczka u wagi” między dwoma najsilniejszymi partiami RFN — chrześcijańską demokracją i socjaldemokracją, występowała głównie przeciw niebezpieczeństwu jednopartyjnego sprawowania władzy przez *CDU/CSU* i jej absolutnej większości w parlamencie oraz dalszemu sprawowaniu władzy przez K. Adenauera.

W wyborach 1961 r. po raz pierwszy straty poniosła *CDU/CSU*. Zaznaczył się wyraźny spadek popularności kanclerza K. Adenauera. Rozbieżności w łonie kierownictwa partii pogłębione zostały przez rozdźwięk między partnerami koalicji *CDU/CSU/FDP*. W październiku 1963 r. zwolniony przez K. Adenauera fotel kanclerski zajął L. Erhard, któremu frakcja *CDU/CSU* powierzyła również rolę kandydata na kanclerza w wyborach 1965 r. W postanowieniach zjazdu *CDU* w Dortmundzie w 1962 r. oraz deklaracji wyborczej z Düsseldorfu (1965), podobnie jak poprzednio podkreślano stałą dążność *CDU* do zjednoczenia Niemiec i — pomimo odgraniczenia w 1961 r. części Berlina od Berlina Zachodniego — głosząco prowokacyjne hasło, iż Berlin jest i pozostanie stolicą całych Niemiec. Wyrażono również rewizjonistyczną zasadę reprezentowania wyłącznie przez RFN rzekomo nadal istniejących całych Niemiec. Zakwestionowano zupełnie jednoznacznie istniejące w Europie granice. W komunizmie upatrywano źródło wszelkiego zła oraz niebezpieczeństwo dla współczesności. Wskazywano na sojusze zachodnie, zwłaszcza solidarność francusko-niemiecką, i siłę *Bundeswehry* jako na te czynniki, które służyć miały realizacji celów polityki niemieckiej, w szczególności

zaś ustanowieniu nowego „sprawiedliwego ładu w całej Europie”, „odbudowie narodowej jedności Niemiec” i przywróceniu im „historycznej rangi”. Jednocześnie jednak po raz pierwszy tak wyraźnie podkreślano gotowość pojednania i ułożenia dobrych stosunków z państwami Europy Wschodniej. W sferze gospodarczej podtrzymywano dotychczasowe zasady socjalnej gospodarki rynkowej i wskazywano na konieczność wzrostu konkurencyjności niemieckich wyrobów w EWG i we wspólnocie atlantyckiej. W zakresie polityki społecznej zapowiadano reformę systemu ubezpieczeń i rozszerzenie świadczeń socjalnych, a ponadto rozwinięcie systemu gromadzenia majątku przez pracobiorców w przedsiębiorstwach.

Przyjęcie przez *SPD* programu zasadniczego w Bad Godesberg oraz poprawa jej rezultatu wyborczego w 1961 r. o 4,4⁰% przesunęło punkt ciężkości dyskusji programowych partii początków lat sześćdziesiątych na kwestie bardziej szczegółowe bądź też wymagające konkretyzacji. Prowadzone one były na konferencjach problemowych z udziałem specjalistów z różnych dziedzin. W ich wyniku podejmowano uchwały odpowiednich gremiów partyjnych. Dotyczyły one polityki gospodarczej, socjalnej i prawnej, oświaty i ochrony zdrowia. Istotne znaczenie miały też uchwały w kwestii stosunku *SPD* do państw socjalistycznych, zwłaszcza NRD i Polski⁵.

W 1962 r. federalny zarząd partii przyjął „12 punktów polityki w sprawie Berlina”. Podkreślały one związki Berlina Zachodniego z RFN, ale jednocześnie przewidywały konieczność podjęcia rozmów z NRD w sprawie ruchu osobowego między Berlinem i Berlinem Zachodnim. W styczniu zaś 1965 r. z inicjatywy W. Brandta również zarząd *SPD* uchwalił „memorandum w sprawie możliwości nowej polityki wschodniej”. Memorandum to określało jej podstawowe cele wśród których wymieniono pojednanie z państwami socjalistycznymi, zwłaszcza z Polską, oraz zawarcie gospodarczych i kulturalnych porozumień z NRD⁶.

Sukces wyborczy *FDP* w wyborach do *Bundestagu* w 1961 r. w których zdobyła aż o 5,1⁰% głosów więcej niż w wyborach poprzednich i osiągnęła najlepszy rezultat w swej historii, postawił przed nią programowy dylemat: czy wykorzystać ten trend i dążyć do pozyskania jeszcze szerszych kręgów społecznych, w tym również kwalifikowanych robotników i przekształcić się — podobnie jak *SPD* — w partię powszechną, czy też nadal pozostawać partią warstw średnich i wielkiego kapitału o nacjonalistycznym zabarwieniu. Ostatecznie zdecydowano się

⁵ S. Heimann, *Die Sozialdemokratische Partei Deutschlands*. [W:] *Parteien Handbuch. Die Parteien der Bundesrepublik Deutschland 1945 - 1980*. Hrsg.: R. Stöss Bd. 2. FDP-WAV, Opladen 1984, ss. 2069 - 2071.

⁶ *Ibidem*.

kontynuować dotychczasową konserwatywno-liberalną linię partii i wyznaczono jej rolę czynnika korygującego w kierunku liberalnym poczynania współdziałającej z nią chrześcijańskiej demokracji⁷.

Wyniki wyborów 1965 r. poprawiły stan posiadania mandatów w *Bundestagu* dwu głównych ugrupowań politycznych: chrześcijańskiej demokracji i socjaldemokracji. Pomimo pewnych prób niektórych kręgów kierownictwa *CDU/CSU*, zmierzających do powołania rządu wielkiej koalicji z *SPD*, przeważyły dążenia do utrzymania współpracy z osłabioną *FDP*. Istniejący jednak w latach 1966/67 kryzys gospodarczy pogłębił zarysowujące się rozbieżności pomiędzy *CDU/CSU* i *FDP* i ostatecznie doprowadził do rozpadu koalicji chrześcijańsko-liberalnej oraz utworzenia w grudniu 1966 r. rządu wielkiej koalicji z K. G. Kiesingerem jako kanclerzem i W. Brandtem jako ministrem spraw zagranicznych i wicekanclerzem.

W całym okresie sprawowania władzy przez chrześcijańską demokrację nie przywiązywano zbyt dużej wagi do uczestnictwa mas członkowskich w formowaniu programów partyjnych. Zarówno Adenauer, jak i Erhard kierowali się w swym działaniu bardziej wymogami praktyki i pragmatyzmem, aniżeli postanowieniami uchwał programowych partii. W nowej sytuacji, gdy partnerem koalicyjnym chadecji została *SPD* — partia o stosunkowo demokratycznej strukturze, jak również gdy ustawą o partiach politycznych z 1967 r.⁸ wprowadzono wymóg demokratycznego podejmowania decyzji wewnątrz partii, uchwalony przez XVI zjazd *CDU* w Berlinie Zachodnim program, oparty został na dość szerokim, nie znanym w dotychczasowej praktyce tej partii, współdziałaniu bazy członkowskiej. W programie tym podkreślano konieczność dalszego zacieśnienia i umocnienia sojuszu i współpracy ze Stanami Zjednoczonymi Ameryki jako jedynej gwarancji bezpieczeństwa RFN i Europy Zachodniej. Modernizacja zaś i rozbudowa *Bundeswehry* oraz obrony cywilnej RFN stanowić miały istotny wkład RFN w ten wspólny atlantycki system bezpieczeństwa. Jednocześnie *CDU* stanowczo domagała się pełnego urzeczywistnienia założeń Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej nie tylko poprzez zniesienie ceł i granic państwowych, ale również poprzez wspólną politykę państw europejskich w zakresie obrony, handlu zagranicznego, nauki i badań oraz spraw socjalnych. Tę wspólną politykę winien określać, zdaniem *CDU*, pochodzący z wyborów bezpośrednich Parlament Europejski, wyposażony w uprawnienia kon-

⁷ J. Dittberner, *Die Freie Demokratische Partei*. [W:] *Parteien Handbuch*. op. cit., s. 1348.

⁸ Bliżej: L. Janicki, *Partie polityczne w systemie prawnym RFN*. Poznań 1975, s. 86 i n.; także Z. A. Maciąg, *System partyjny RFN*. Warszawa 1979, s. 20 i n.

trolne i ustawodawcze, prawo uchwalania budżetu i powoływania europejskiej egzekutywy. Celem ostatecznym tak rozumianej wspólnoty byłoby utworzenie opartego na jednej konstytucji europejskiego państwa federalnego. Osiągnięcie tego celu nie byłoby jednak możliwe, jak twierdzi *CDU*, bez sprawiedliwego dla narodu niemieckiego pokoju, który prowadziłby do zjednoczenia Niemiec. Rozwiązanie problemu niemieckiego musiałyby również przewidywać w przyszłym traktacie pokojowym nowe uregulowanie „niemieckich granic wschodnich”. *CDU* zatem proponowała zniesienie w Europie granic wszystkich państw z wyjątkiem — jak się okazuje — granic niemieckich, które to nie tylko nie miały być zniesione, ale znacznie rozszerzone o NRD i przynajmniej o były terytoria niemieckie na Wschodzie. Cała ta dość sprzeczna wewnętrznie koncepcja federalizmu europejskiego służyć miała, jak nie trudno zauważyć, zakamufłowaniu dążeń odwetowych, rewizjonistycznych i ekspansjonistycznych RFN, a w konsekwencji — zapewnieniu panowania niemieckiego w Europie. Na tym tle budzić musiała wątpliwości wśród wyborców szczerść tych postanowień programu, które wskazywały na potrzebę osłabienia napięcia i poprawy stosunków ze Związkiem Radzieckim i państwami Europy Wschodniej. *CDU* nie wydawała się być nawet zdolna do prowadzenia polityki odprężeniowej z uwagi na jej dotychczasowe zimmowojenne zaangażowanie. W polityce wewnętrznej opowiadała się m. in. za nowym podziałem federacji na kraje, wzmocnieniem współpracy między władzami federalnymi i krajowymi, rozszerzeniem kompetencji ramowych federacji i obniżeniem granicy wieku do 18 i 23 lat w zakresie czynnego i biernego prawa wyborczego, a także za reformą systemu oświaty i kształcenia. W sferze gospodarczej natomiast zapowiadała stabilizację cen, pełne zatrudnienie, wzrost gospodarczy i dobrobyt. W kwestii współdecydowania załóg w przedsiębiorstwach uważała, iż winno ono być tak kształtowane, by nie osłabiło międzynarodowej konkurencyjności niemieckiej gospodarki. Współdecydowanie w strukturach ponadzakładowych miało być realizowane poprzez powołane w drodze ustawy izby pracobiorców jako korporacji prawa publicznego. Pewne korekty przewidywała *CDU* również w polityce socjalnej.

Podobne, aczkolwiek mniej szczegółowe postanowienia zawierał uchwalony przez *CSU* w 1968 r. jej program zasadniczy. Obejmował on również wszystkie sfery życia społecznego, gospodarczego i politycznego Bawarii i RFN. W polityce zagranicznej propagował utworzenie Stanów Zjednoczonych Europy i analogicznie, jak program *CDU*, za najważniejsze cele tej polityki uznawał zjednoczenie Niemiec i rozszerzenie ich terytorialnego stanu posiadania. Silniej jedynie akcentował niezmienną i potrzebę umocnienia struktury federalnej RFN i przeciwstawienia

się wszelkim tendencjom centralistycznym. Podkreślał również szczególnie mocno konieczność krzewienia i pielęgnowania tradycji kultury zachodniej oraz wartości etyki chrześcijańskiej. Stojąc na gruncie socjalnej gospodarki rynkowej deklarował ochronę prawa własności i prawo do bogacenia się, ale jednocześnie za podstawowe prawo socjalne uznawał prawo do pracy zapewniającej odpowiednie i godne życie oraz prawo do zabezpieczenia socjalnego — zwłaszcza na starość.

SPD natomiast w opierających się w znacznej mierze na założeniach programu zasadniczego z Bad Godesberg uchwałach zjazdu w Norymberdze (1968), określających zadania partii u progu lat siedemdziesiątych, wskazywała na konieczność przewartościowań i modernizacji wielu dziedzin życia i dostosowanie ich do wymogów przyszłości. W związku z tym zapowiadała reformy w systemie kształcenia i oświaty, ograniczenia nadmiernej koncentracji prasy, złagodzenie skutków uwarunkowanej konkurencją międzynarodową koncentracji przemysłu, zmianę struktury rolnej poprzez zaniechanie subsydiowania słabych produkcyjnie gospodarstw i wspieranie przedsięwzięć modernizacyjnych w rolnictwie, zrównanie poziomu życia wsi z poziomem w miastach, planowanie i programowanie inwestycji publicznych, rozszerzanie zakresu świadczeń socjalnych, prowadzenie polityki pełnego zatrudnienia. Ponadto uznawała ona za niezbędne podniesienie efektywności funkcjonowania aparatu państwowego poprzez unowocześnienie działania parlamentu, rządu i administracji oraz przyjęcie w praktyce zasad kooperatywnego federalizmu. W stosunkach zagranicznych, potwierdzając związki z RFN z Zachodem, dostrzegała potrzebę rozszerzenia EWG o Wielką Brytanię, Irlandię i kraje skandynawskie. Za nieodzowne uważała również prowadzenie polityki odprężenia w stosunkach Wschód-Zachód, zawarcie traktatów o nieagresji z państwami socjalistycznymi, nawiązanie z nimi stosunków dyplomatycznych, rozszerzenie współpracy gospodarczej oraz respektowanie istniejących granic z zastrzeżeniem ich ostatecznej regulacji w traktacie pokojowym, uregulowanie szeregu kwestii w stosunkach pomiędzy NRD i RFN jako dwoma częściami Niemiec, przy założeniu, iż NRD nie jest dla RFN zagranicą. Podkreślała także nierozzerwalność więzi łączących RFN z Berlinem Zachodnim.

Pozostająca w opozycji w parlamencie federalnym w okresie wielkiej koalicji FDP zmuszona była dokonać wewnętrznych przewartościowań i przeobrażeń. Wyrazem tego był bardziej dostosowany do istniejących uwarunkowań i zbliżający FDP do SPD program działania uchwalony w 1967 r. w Hanowerze, a ponadto wybór w 1968 r. na przewodniczącego partii przedstawiciela jej lewego, bardziej postępowego skrzydła — Waltera Scheela. Program wyborczy FDP z 1969 r., uchwalony już pod wpływem lewicy partyjnej, określił zarówno

w kwestii socjalnej, jak i polityki wschodniej zasady, które stanowiły podstawę dla tworzenia koalicji z *SPD*. Program ten przede wszystkim dostrzegł konieczność zwiększenia kontroli państwowej nad monopolami i ograniczenia koncentracji kapitału, a także dopuszczał możliwość wprowadzenia pewnych form współdecydowania załóg w przedsiębiorstwach. Ponadto przewidywał przeprowadzenie reformy ubezpieczeń chorobowych i zmian w systemie zaopatrzenia emerytalnego. W zakresie oświaty i kształcenia domagał się urzeczywistnienia konstytucyjnej zasady równości szans. Oprócz obniżania granicy wieku, wymaganego dla uzyskania praw wyborczych, postulował przeprowadzenie szeregu demokratycznych zmian w systemie funkcjonowania aparatu państwowego. Najistotniejsze jednak przeobrażenia zapowiadał w polityce zagranicznej, w szczególności odstępianie od doktryny Hallsteina i zasady wyłącznej reprezentacji Niemiec przez RFN, nawiązanie z państwami socjalistycznymi stosunków dyplomatycznych i zawarcie z nimi paktów o nieagresji, przystąpienie obu państw niemieckich do ONZ i zwołanie konferencji bezpieczeństwa europejskiego. Zastrzegał przy tym, iż celem tych posunięć ma być zapobieżenie pogłębiania podziału Niemiec i zbliżenie do siebie obu państw niemieckich, które — jak stwierdził — nie mogą być dla siebie zagranicą. Wybór wiosną 1969 r. kandydata *SPD* Gustawa Heinemanna na prezydenta RFN dzięki poparciu *FDP* stanowił początek kształtowania się dwu bloków partyjnych na szczeblu federalnym: z jednej strony *SPD/FDP*, z drugiej zaś *CDU/CSU*. Zaznaczył się tym samym proces polaryzacji społeczeństwa RFN wokół tak ukształtowanych biegunów politycznych, przy czym zasadniczą rolę odgrywały problemy najbardziej nurtujące społeczeństwo RFN — polityki wschodniej i socjalnej.

W wyniku wyborów do *Bundestagu* w 1969 r. władzę przejęła koalicja *SPD/FDP* na czele z kanclerzem W. Brandtem i wicekanclerzem oraz ministrem spraw zagranicznych W. Scheelem. Na ewentualność dokonania wyłomu w tej najmniej licznej w historii RFN większości parlamentarnej liczyła chrześcijańska demokracja. Przygotowała więc alternatywną ekipę rządową na czele z R. C. Barzelem. W uchwalonej zaś na zjeździe *CDU* w Düsseldorfie w 1971 r. nowej, znacznie uszczegółowionej i rozszerzonej wersji programu berlińskiego wysunęła szereg konkretnych propozycji rozwiązań licznych i złożonych problemów nurtujących społeczeństwo RFN, których wcześniej z ław rządowych zdawała się nie zauważać. Pozostając przy dotychczasowych pryncypiach polityki zmierzającej do zjednoczenia Niemiec i utworzenia federalnego państwa europejskiego, istotnie zmieniła sformułowania dotyczące polityki wschodniej. Po raz pierwszy w dokumencie tej rangi dostrzegła konieczność porozumienia z krajami socjalistycznymi i uznała, iż również na-

rody środkowej, wschodniej i południowej Europy są częścią wspólnoty europejskiej. Za ważne zadanie polityki niemieckiej uznała istotne polepszenie i rozwój politycznych, gospodarczych, technologicznych i kulturalnych z nimi stosunków jako istotnej przesłanki odprężenia. Opowiadając się za porozumieniem ze Związkiem Radzieckim dodawała, iż pokój europejski wymaga trwałej i szczerzej ugody z Polską i Czechosłowacją. Za słuszne i zrozumiałe uważała żądania narodów Europy Wschodniej do życia w bezpiecznych granicach. Wprawdzie układ monachijski z 1938 r. uznawała za nieważny, to jednak ostateczną regulację granic z Polską pozostawiała przyszłemu traktatowi pokojowemu. Zapowiadała dalszą rozbudowę i modernizację sił zbrojnych RFN oraz systematyczne podnoszenie ich rangi i znaczenia w społeczeństwie. Ponadto głosiła konieczność przeprowadzenia szeregu reform w systemie funkcjonowania aparatu państwowego, w zakresie oświaty i kształcenia, badań naukowych i systemie podatkowym oraz finansowym. Potwierdzając zasadę socjalnej gospodarki rynkowej, opowiadała się za polityką pełnego zatrudnienia, prawem do pracy i udziału każdego w owocach postępu gospodarczego. Szczegółowe propozycje przedstawiła w zakresie współdecydowania załóg w przedsiębiorstwach oraz gromadzenia majątku pracowniczego. Wiele miejsca poświęciła również problematyce ochrony środowiska.

W zasadzie podobne założenia przyjmował uchwalony po raz pierwszy w 1972 r. w historii CDU i CSU wspólny program wyborczy obu tych partii. Głosząc hasła „własności dla każdego” zapowiadał korzystne dla pracobiorców zmiany w zakresie gromadzenia majątku pracowniczego. Stwierdzając, iż zjednoczenie Niemiec nie jest możliwe w obecnym czasie, wyrażał gotowość obu partii do podejmowania wszelkich kroków, mających na celu podtrzymywanie wygasających więzów międzyludzkich pomiędzy społeczeństwami NRD i RFN. Za podstawę zaś stosunków z krajami socjalistycznymi, w tym również z Polską, uznał uchwaloną w dniu 17 maja 1972 r. rezolucję *Bundestagu*, która istotnie podważała treść układów zawartych z Polską i Związkiem Radzieckim w 1970 r.

SPD natomiast w uchwalonym na zjeździe w Dortmundzie w październiku 1972 r. programie wyborczym akcentowała dotychczasowe osiągnięcia trzech lat rządów koalicji socjalliberalnej pod przewodnictwem W. Brandta. W nawiązaniu do poprzednich założeń programowych wskazywała na gotowość ich konsekwentnej realizacji i wolę kontynuowania rozpoczętych przewartościowań i reform. Zwraçała przy tym w większym stopniu uwagę na problematykę ochrony środowiska. W polityce zagranicznej opowiadała się za zwołaniem Europejskiej Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy, uznaniem NRD jako drugiego państwa jedne-

go narodu niemieckiego i przyjęciem obu państw niemieckich do ONZ.

W rozwijaniu polityki odprężeniowej partia socjaldemokratyczna widziała odpowiedź na zapotrzebowanie dość szerokich kręgów społeczeństwa, w tym także niektórych kół kapitału, oraz na postulaty bardziej zaawansowanych w tej sferze sojuszników na Zachodzie. W tym też zgadzała się ona nadal w zupełności z *FDP*, która z kolei w skutecznej polityce wschodniej dostrzegała szanse szerszego niż dotychczas otwarcia rynków zbytu oraz korzystniejszego zaopatrzenia w surowce dla gospodarki RFN. Obie partie jednak różniły się w kwestii rozmiarów interwencjonizmu państwowego, zwłaszcza w polityce socjalnej. Różnice te jednak *FDP* w swych tezach z Fryburga, uchwalonych w 1971 r., starała się znacznie złagodzić. Przyjęła ona zatem w ramach tzw. socjalliberalizmu umiarkowaną koncepcję reform socjalnych. Przejawiało się to głównie w dążeniu do demokratyzacji stosunków społecznych i gospodarczych poprzez możliwość wprowadzenia ze względów społecznych ograniczenia swobody w dysponowaniu własnością przez właścicieli prywatnych. Zakres tych ograniczeń określać miały ustawy, a w przypadku, gdy chodziło o środki produkcji — również kontrola społeczna realizowana w formie współdecydowania załóg na wszystkich szczeblach. W związku z tym *FDP* przewidywała przeprowadzenie szeregu zmian w zakresie wywłaszczeń i podatków, pracowniczego gromadzenia majątku oraz struktur zakładów i przedsiębiorstw. Silnie podkreślała konieczność wzmocnienia wysiłków na rzecz ochrony środowiska. Do tych założeń oraz przyjętych w programie z 1969 r. zmian odwoływała się w swej platformie wyborczej w 1972 r.

Niekorzystny dla partii *CDU/CSU* wynik wyborów 1972 r. skłonił je, mimo rozbieżności pomiędzy ich lewicowo-centrystycznym a prawicowo-konserwatywnym skrzydłem na czele z F. J. Straussem, do dokonania przeobrażeń, które dawały im większe szanse zdobycia w nadchodzących wyborach bezwzględnej większości w parlamencie. Skoncentrowano się zatem z jednej strony na umocnieniu wewnątrzorganizacyjnym partii i rozbudowaniu ich bazy członkowskiej, zwłaszcza w *CDU*, z drugiej zaś na bardziej uprofilowanym sformułowaniu założeń programowych, które w oczach wyborców mogłyby być widziane jako liberalno-konserwatywna alternatywa wobec socjaldemokratyczno-liberalnego programu umiarkowanych reform większości rządowej⁹. Zamierzały one w ten sposób zintegrować wszystkie siły centrum i prawicy, dostrzegając w tym jedynie realną drogę przyjęcia władzy. W tym też duchu przekształcono berliński program zasadniczy partii z 1968 r. na zjeździe w Düsseldorfie

⁹ *Bundesrepublik Deutschland — Projektgruppe Parteiensystem*. [W:] J. Raschke (Hrsg.), *Die politischen Parteien in Westeuropa*. Hamburg 1978, s. 83.
Przegląd Zachodni, nr 3, 1987

w 1971 r. Temu celowi służyło również kolejne uzupełnienie programu berlińskiego uchwałami podjętymi przez zjazd CDU w Hamburgu w 1973 r. Przedstawiały one jej stanowisko w sprawach w owym czasie najbardziej kontrowersyjnych, a mianowicie: współdecydowania załóg w przedsiębiorstwach, gromadzenia majątku pracowniczego, reformy kształcenia zawodowego oraz reformy prawa budowlanego i gruntowego. Jeszcze pełniej uwidoczniło się to w obszernej, obejmującej prawie wszystkie sfery życia społecznego, gospodarczego i politycznego deklaracji z Mannheim z 1975 r., w której wyraźnie poddano krytyce dotychczasową politykę koalicji rządzącej. Zarzucano jej głównie odchodzenie od zasad socjalnej gospodarki rynkowej, nadmierny rozwój interwencjonizmu państwowego w sferze gospodarczej i osłabienie tym samym inicjatywy prywatnej, zbędny rozrost biurokracji państwowej, przesadne rozbudzanie społecznych oczekiwań i nadziei, nie znajdujących pokrycia w możliwościach gospodarczych, stałe powiększanie się wewnętrznego zadłużenia państwa, wzrost bezrobocia i inflacji. Wychodząc z założenia, iż dotychczasowy konflikt klasowy pomiędzy pracą a kapitałem stracił w warunkach RFN na znaczeniu, wskazywano na konieczność rozwiązania tzw. nowej kwestii socjalnej. Rozumiano przez to potrzebę otoczenia wzmoczoną opieką najsłabszych socjalnie grup społecznych — zwłaszcza rencistów, matek samotnie wychowujących dzieci, robotników cudzoziemskich, inwalidów i in., pozostających w samotności i bez opieki. Akcentowano również konieczność równouprawnienia kobiet w sferze gospodarczej i społecznej. Ponadto wiele uwagi poświęcono problematyce umocnienia i ulepszenia funkcjonowania państwa, podniesienia społecznej wydajności poprzez demokratyzację życia publicznego oraz rozszerzenia kontroli społecznej nad funkcjonowaniem aparatu państwowego. W polityce zagranicznej pozostawano nadal na starych pozycjach. Podkreślano solidarność CDU z dążeniami i roszczeniami przesiedleńców wobec państw socjalistycznych oraz oparcia polityki wschodniej na zasadach wyrażonych w rezolucji wszystkich frakcji Bundestagu z 17 maja 1972 r. i w orzeczeniu Trybunału Konstytucyjnego z 31 lipca 1973 r. w sprawie układu zasadniczego pomiędzy NRD i RFN z 21 grudnia 1972 r.¹⁰

Podobne założenia w polityce wewnętrznej i zagranicznej przyjęła również CSU w uchwalonym w marcu 1976 r. programie zasadniczym. Silnie podkreślała w nim swą samodzielność, a także jej powszechny, liberalny, socjalny i konserwatywny charakter. Głosiła hasła wolności, solidarności i sprawiedliwości. Oparty z kolei na tych postanowieniach wspólny program wyborczy CDU i CSU z maja 1976 r. odwoływał się

¹⁰ *Ibidem*, ss. 91 i 92.

do osiągnięć rządów chadeckich z lat 1949 - 1969 i poddawał ostrej krytyce dotychczasową politykę koalicji socjalliberalnej. Widział w niej zagrożenie dla wzrostu gospodarczego, poziomu zatrudnienia, stabilności walutowej i finansowej oraz międzynarodowej pozycji RFN.

Wobec stale rosnących aspiracji przywódcy CSU F. J. Straussa do odgrywania czołowej roli w całej chrześcijańskiej demokracji i objęcia stanowiska kandydata na kanclerza, zaostrzyły się rozbieżności pomiędzy CDU i CSU. Już po wyborach 1972 r. wystąpiły trudności z utrzymaniem wspólnej frakcji. Wypracowany kompromis zapewnił CSU większe wpływy na politykę całej frakcji w *Bundestagu*. Wpływ ten wykorzystwała ona dla wywołania kolejnego kryzysu w kierownictwie CDU, który zakończył się ustąpieniem R. Barzela ze stanowiska przewodniczącego partii. F. J. Strauss wrócił zaś ponownie do lansowanej jeszcze w 1968 r. koncepcji przekształcenia CSU w partię ogólnofederalną, obejmującą wszystkie kraje. Na bazie istniejących drobnych ugrupowań skrajnie prawicowych powstało w kilku krajach w 1974 r. szereg organizacji, których celem było współdziałanie na rzecz utworzenia ogólnofederalnej CSU. Pod koniec 1975 r. w Stuttgarcie powołana została dla całej niemal RFN Wspólnota Akcji — Czwarta Partia (AVP). Na jej działalność niechętnie potrzyła CDU, która ze swej strony groziła utworzeniem agend w Bawarii. Obie partie jednak w obliczu zbliżających się wyborów 1976 r. wysunęły Helmuta Kohla jako wspólnego kandydata na kanclerza i przygotowały alternatywną wobec rządzącej i zdolną do przejęcia władzy ekipę.

Zdobycie władzy przez SPD i jej umocnienie w wyborach 1972 r. zaostrzyło dyskusje w partii na temat konieczności korekty i aktualizacji programu z Bad Godesberg oraz sposobu jego realizacji. Już na zjeździe w Saarbrücken w 1970 r. powołano komisję partyjną, której powierzono opracowanie założeń programowych SPD na następne lata. Przeciągające się jednak spory w łonie partii umożliwiły dopiero ich uchwalenie w 1975 r. na zjeździe w Mannheim jako tzw. Ram Orientacyjnych na lata 1975 - 1985. Nie zmieniły one zasadniczo założeń z 1959 r., choć przewidywały dla nich, uwzględniając doświadczenia SPD jako partii rządzącej, nowe formy i metody realizacji. Za podstawowe wartości uznawały one wolność, sprawiedliwość i solidarność. Kładąc nacisk na jakościowy aspekt wzrostu gospodarczego i społecznej wydajności za najważniejsze cele w działaniu partii do 1985 r. uznawały one: zdolną sprostać konkurencji międzynarodowej i zapewniającą pełne zatrudnienie, modernizację gospodarki, gwarantującą równość szans i preferującą najzdolniejszych, reformę systemu kształcenia, humanizację warunków pracy, reformę systemu ochrony zdrowia — w tym także zwiększenia starań na rzecz ochrony środowiska naturalnego, zracjonalizowanie rozwoju i planowa-

nia miast, zrównanie pozycji kobiety z pozycją mężczyzny we wszystkich dziedzinach życia. Wiele uwagi poświęcały one również doskonaleniu mechanizmów wewnątrzpartyjnych oraz umacnianiu zaufania społecznego do partii.

FDP natomiast, podtrzymując aktualność tez z Fryburga, podjęła szereg uchwał poświęconych różnym szczegółowym zagadnieniom. Najsilniej przy tym eksponowała problem polityki oświatowej, co znalazło wyraz w uchwałach z 1972 r. ze Stuttgartu i z 1974 r. z Hamburga. Do tych też uchwał nawiązywała w swym programie wyborczym z 1974 r. W propagowanym przez nią systemie demokratycznego i socjalnego liberalizmu za podstawowe uznawała tradycyjne wartości takie, jak wolność, równość i braterstwo. Podkreślała konieczność stałego reformowania, opartego na pewnych pryncypiach istniejącego w RFN systemu. Za konieczne zatem uważała przede wszystkim ochronę obywateli przed nadużywaniem przez koncerty i monopole potęgi gospodarczej, zapewnienie obywatelom równości szans w zakresie kształcenia i w sferze prawnej, zrównanie kobiet z mężczyznami we wszystkich dziedzinach życia, wzmocnienie karnoprawnej ochrony środowiska naturalnego, ograniczenie nadużyć w stosowaniu zakazu wykonywania zawodu w służbie publicznej, skuteczniejsze zwalczanie terroryzmu i przestępczości, przeciwdziałanie koncentracji prasy i praktykowanym ograniczeniom jej wolności, rozszerzenie zakresu gromadzenia majątku pracowniczego w przedsiębiorstwach i zakresu ubezpieczeń społecznych, ograniczenie wzrastających kosztów leczenia, zapewnienie pełnego zatrudnienia i konkurencyjności gospodarki RFN w płaszczyźnie międzynarodowej.

Z wyborów do parlamentu federalnego w 1976 r. opozycyjna CDU/CSU wyszła istotnie wzmocniona i stała się najsilniejszą frakcją. Wynik ich jednak nie zadawał jej prawicowego skrzydła z F. J. Straussem. W rezultacie kolejnego sporu pomiędzy CDU i CSU ta ostatnia rozszerzyła swe wpływy we wspólnej frakcji *Bundestagu*, zaś F. J. Strauss zwiększył swe szanse w zabiegach o uzyskanie nominacji na kandydata na kanclerza. Objęcie zaś przez niego po wyborach krajowych w 1978 r. stanowiska premiera rządu krajowego w Bawarii było kolejnym posunięciem służącym temu celowi. Ostatecznie w czerwcu 1978 r. dzięki poparciu prawicowego skrzydła CDU, grożąc ponadto ewentualnym zerwaniem współpracy, CSU uzyskała aprobatę większości frakcji parlamentu federalnego dla swego wniosku, wysuwającego F. J. Straussa z ramienia chrześcijańskiej demokracji na kandydata na kanclerza w wyborach 1980 r. Przewaga CDU/CSU w parlamentach krajowych i tym samym w *Bundesra-*cie umożliwiła chrześcijańskiej demokracji wybór w maju 1979 r. na stanowisko prezydenta federalnego przedstawiciela jej prawicowego skrzy-

dła Karla Carstensa. Uchwalony zaś w 1978 r. na zjeździe w Ludwigshafen program zasadniczy CDU, stanowiąc w gruncie rzeczy podsumowanie dotychczasowych uzupełnień wprowadzonych do programu berlińskiego z 1971 r., potwierdzał pravicowo-konserwatywny charakter partii. Głosząc prawo do pracy i wolności wyboru zawodu, za konieczne uważał prowadzenie polityki pełnego zatrudnienia oraz zapewnienie humanitarnych warunków wykonywania pracy. Zwracał ponadto uwagę na potrzebę wzmoczonej ochrony środowiska naturalnego, racjonalnej gospodarki surowcami i energią oraz ochrony bogactw naturalnych RFN. Podobnie jak w poprzednim programie CDU, również i teraz krytykowała wzrost interwencjonizmu państwowego i biurokracji jako zasadniczych przyczyn osłabienia kontroli parlamentu federalnego nad administracją i ograniczania wolności jednostki. Postulowała zatem przeciwdziałania temu poprzez redukcję biurokracji i umocnienie pozycji obywatela wobec państwa, zachowanie pluralistycznej struktury społeczeństwa i działanie w nim na zasadach wewnętrznej demokracji licznych organizacji społecznych, ochronę praw mniejszości, umacnianie więzi partii politycznych z obywatelami oraz rozwój wolnych inicjatyw obywatelskich jako demokratycznych form artykulacji ich dążeń. Podkreślając konieczność podporządkowania polityki zagranicznej nadrzędnemu celowi, za który uznawała zjednoczenie Niemiec, zamierzała w niej wykorzystać wznieconą na Zachodzie międzynarodową kampanię na rzecz ochrony praw człowieka. Za jedno z podstawowych i najbardziej ekspozowanych przez nią praw uznawała prawo przesiedleńców do stron rodzinnych i prawo swobodnego przenoszenia się oraz zmiany miejsca pobytu.

W dążeniach do sfederalizowania Europy wskazywała na znaczenie utworzonej 29 kwietnia 1976 r. w Brukseli Europejskiej Partii Ludowej — Federacji Chrześcijańsko-Demokratycznych Partii Wspólnoty Europejskiej (*Europäische Volkspartei — Föderation der christlich-demokratischen Parteien der Europäischen Gemeinschaft*), do której sama również przystąpiła. Szczegółowo problematykę jedności europejskiej ujęła w uchwalonym na zjeździe w Kilonii w marcu 1979 r. przed zbliżającymi się wyborami bezpośrednimi do Parlamentu Europejskiego programie wyborczym pod znamienym tytułem: Niemcy wybierają wolną i socjalną Europę przeciw Europie socjalistycznej. Powtórzyła w nim już wcześniej głoszone hasła powołania na szczeblu europejskim — obok parlamentu — również wspólnego rządu, oraz uchwalenia wspólnej konstytucji, regulującej kwestię praw człowieka i kompetencje organów Wspólnoty Europejskiej. Wskazywała jednocześnie na konieczność rozwijania współpracy europejskiej w zakresie kultury, kształcenia i nauki, kontaktów międzynarodowych i spotkań młodzieży oraz zwalczania przestępczości i terroryzmu. W tych też sferach postulowała stopniowe ujednoczenie

obowiązujących w poszczególnych państwach Europy przepisów prawnych.

SPD zaś, stojąc na gruncie niedawno uchwalonych „Ram Orientacyjnych”, podjęła na zjeździe w Hamburgu w 1977 r. szereg szczegółowych uchwał, które odnosiły się do najbardziej nurtujących w tym czasie społeczeństwo RFN problemów, takich jak energetyka, bezrobocie, ochrona zdrowia, sytuacja rodziny, kształcenie i oświata oraz zagadnienie bezpieczeństwa wewnętrznego. Platformę wyborczą natomiast dla zbliżających się w 1979 r. wyborów do Parlamentu Europejskiego stanowił jej obszerny program uchwalony na zjeździe w Kolonii w 1978 r. Do podstawowych wartości demokratycznego socjalizmu, wymienionych już w poprzednich programach, dodano: pokój, humanitaryzm, demokrację i solidarność międzynarodową. SPD jako jedna z jedenastu partii tworzących Związek Partii Socjaldemokratycznych we Wspólnocie Europejskiej (*Bund der sozialdemokratischen Parteien in der Europäischen Gemeinschaft*) opowiadała się za humanizacją warunków pracy, demokratyzacją gospodarki, likwidacją bezrobocia, skróceniem tygodnia pracy do 35 godzin, rozwiązaniem problemu robotników cudzoziemskich, utworzeniem w Europie Zachodniej unii gospodarczej i walutowej, wspólnym rozwiązaniem problemów energetycznych i ochrony środowiska. Ponadto domagała się przyznania szerszych uprawnień Parlamentowi Europejskiemu, uchwalenia i przyjęcia Karty Praw Obywatelskich Wspólnoty Europejskiej, unifikacji prawa i utworzenia federacji europejskiej. W stosunkach zaś Wschód-Zachód stała na stanowisku kontynuacji polityki odprężenia i współpracy gospodarczej, kontroli zbrojeń i rozbrojenia, urzeczywistnienia postanowień Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie oraz zjednoczenia Niemiec.

Podobnie jak partia chrześcijańsko-demokratyczna i socjaldemokratyczna, również FDP została członkiem liberalnej struktury partyjnej na szczeblu europejskim. Weszła bowiem w skład skupiającej 13 partii Europejskiej Federacji Partii Liberalnych i Demokratycznych (*Föderation der Europäischen Liberalen und Demokratischen Parteien*). W programie wyborczym z 1979 r. do Parlamentu Europejskiego zwracała szczególną uwagę na konieczność pełnego wprowadzenia i stosowania praw człowieka i obywatela we wszystkich krajach Wspólnoty Europejskiej. Postulowała ponadto wprowadzenie prawa do życia, rozumianego jako zniesienie kary śmierci, oraz wielu innych praw — zwłaszcza politycznych i socjalnych — w przyjętej przez wszystkie państwa Unii Europejskiej deklaracji. Przewidywała również utworzenie szeregu instytucji na szczeblu europejskim, które gwarantowałyby przestrzeganie tych przyjętych wspólnie praw i pogłębiały dotychczas już zaawansowaną integrację za-

chodnioeuropejską, w szczególności zaś powołanie — obok parlamentu — również rządu, sądu, izby obrachunkowej i rady społeczno-gospodarczej. W polityce wobec państw socjalistycznych, *FDP* opowiadała się za utrwaleniem odprężenia oraz dalszym rozwojem kontaktów i współpracy.

Wobec zbliżających się wyborów do *Bundestagu* w 1980 r. z bardzo ostrą krytyką koalicji socjalliberalnej wystąpiły w uchwalonym w maju 1980 r. wspólnym programie wyborczym *CDU* i *CSU*. Zarzucały jej one głównie to, iż poprzez prowadzoną w okresie ostatnich 10 lat politykę odprężeniową osłabiona została pozycja militarna i gospodarcza RFN. Wykorzystały one przy tym jako powód do ataków nie tylko na *SPD* i *FDP*, lecz również na kraje socjalistyczne politykę Związku Radzieckiego wobec Afganistanu. Przede wszystkim zarzucano koalicji rządzącej błędną politykę podatkową i kredytową, obarczając ją odpowiedzialnością za odpływ kapitału za granicę i obniżenie poziomu inwestycji, wzrost wewnętrznego zadłużenia federacji i wysoki poziom bezrobocia. Zapowiedano w związku z tym utrzymanie zasad socjalnej gospodarki rynkowej, poprawę zaopatrzenia w energię, pełne zatrudnienie, poprawę sytuacji socjalnej osób starszych, matek samotnie wychowujących dzieci, inwalidów, osób niezdolnych do pracy, oraz istotną poprawę w zakresie ochrony środowiska. W polityce zagranicznej partie te potwierdziły dotychczasowe, a wyrażone w poprzednich swych programach, założenia.

Niepopularność jednak F. J. Straussa jako kandydata na kanclerza, zwłaszcza wśród tych kręgów społecznych, które dotychczas popierając *CDU* opowiadały się bardziej za umiarkowano-centrystyczną niż prawicowo-konserwatywną jej orientacją, dała szansę *FDP* przejścia znacznej liczby ich głosów. Koalicja rządząca *SPD/FDP*, stojąc zatem na gruncie kontynuacji personalnej i w zasadzie programowej, przystąpiła do wyborów 1980 r. z zamiarem nie tylko utrzymania, ale przede wszystkim umocnienia swej pozycji.

SPD na zjeździe w Essen w styczniu 1980 r. uchwaliła program wyborczy, w którym potwierdzała swe dążenia zawarte w poprzednich programach i podkreślała dotychczasowe osiągnięcia koalicji socjalliberalnej. Silnie akcentowała jedynie konieczność rozwiązania problemu zaopatrzenia w surowce i energię, ochrony środowiska, bezrobocia i robotników cudzoziemskich.

FDP natomiast w swym programie wyborczym sytuowała się jako partia środka, która swą rolę widziała głównie w ograniczaniu wpływu na rządy zarówno prawego skrzydła *CDU/CSU*, jak lewego skrzydła *SPD*. Na czoło głoszonych postulatów wysuwała dążenia do utrwalenia pokoju i odprężenia. Opowiadała się za kontrolowanym i równomiernym rozwojem i ograniczeniem zbrojeń. Uważała, iż lata osiemdziesiąte

winy stać się dziesięcioleciem rozbrojenia. W rozwoju stosunków społecznych, gospodarczych i politycznych między Wschodem i Zachodem dostrzegała szansę zjednoczenia Niemiec. W polityce wewnętrznej potwierdzała swe dążenia wyrażone w poprzednich programach zwłaszcza z 1976 r.

Zwycięstwo wyborcze w 1980 r. koalicji socjalliberalnej na czele z H. Schmidtem i H. D. Genscherem zdawało się potwierdzać trwałość ukształtowanego z końcem lat sześćdziesiątych systemu dwu konkurujących ze sobą bloków partyjnych, w którym CDU i CSU pozostawały w opozycji. Pogłębianie się jednak trudności gospodarczych (w 1981 r. ok. 1,8 mln bezrobotnych) powodowało narastanie różnic między SPD i FDP na tle znalezienia sposobu zapewnienia stabilizacji i wzrostu gospodarczego oraz zahamowania i redukcji bezrobocia. O ile bowiem SPD akcentowała konieczność rozszerzenia interwencjonizmu państwowego, o tyle FDP właśnie w jego ograniczeniu upatrywała szansę pokonania istniejących trudności. Gotowy do ustępstw wobec liberałów kanclerz Schmidt tracił poparcie w szeregach swej partii. W obu partiach zdolność do ustępstw i kompromisów sięgała granic, których przekroczenie groziło rozbiciem ich struktur wewnętrznych. Porażka SPD w wyborach krajowych w Dolnej Saksonii pogłębiła różnice między lewym i prawym skrzydłem tej partii. Zwołany w kwietniu 1982 r. zjazd SPD podjął uchwały, których próba urzeczywistnienia w polityce rządu federalnego prowadzić mogła do otwartego konfliktu z FDP. Uchwały zaś zjazdu krajowego FDP w Hesji, opowiadające się za współpracą z CDU, pogłębiły istniejące rozbieżności. Ostatecznie jesienią 1982 r. doszło do rozpadu koalicji socjalliberalnej i utworzenia rządu federalnego na czele z kanclerzem H. Kohlem w oparciu o większość CDU/CSU-FDP.

Z powyższej prezentacji przeobrażeń programowych głównych partii RFN wynika, że programy lat czterdziestych i początków lat pięćdziesiątych charakteryzowało dość istotne zróżnicowanie treściowe. O ile bowiem CDU/CSU, stojąc na gruncie kapitalistycznych stosunków produkcji, za konieczną uznawała interwencyjną działalność państwa, zaś SPD domagała się socjalistycznych przeobrażeń systemu społeczno-gospodarczego, to FDP opowiadała się za liberalno-kapitalistycznym rozwojem, zasadniczo bez ingerencji państwa, bądź z wysoce ograniczoną jego rolą. Wspólne wprawdzie pozostawały takie cele jak zlikwidowanie bezrobocia, zapewnienie pomocy słabszym socjalnie grupom społecznym i zjednoczenie Niemiec, te jednak wyraźne już odmienności przejawiały się w sposobach ich realizacji; CDU/CSU na przykład zjednoczenie Niemiec pragnęła osiągnąć poprzez pogłębienie integracji z Europą Zachodnią, budowanie potęgi gospodarczej i militarnej RFN, wchłonięcie NRD i obszarów położonych na wschód od granicy na Odrze i Nysie oraz zacho-

wanie systemu kapitalistycznego dla przyszłego zjednoczonego państwa. SPD natomiast osiągnięcie tego celu uznawała za możliwe w drodze rozbrojenia, neutralizacji i konwergencji ustrojowej obu państw niemieckich; chcąc jednak wyjść z ław opozycji i przejąć władzę, decyduje się na zjeździe w Bad Godesberg na istotną rewizję swych założeń w sprawach wewnętrznych. Doprowadza to do zbliżenia programowego z chrześcijańską demokracją. W sprawach zaś polityki zagranicznej do SPD upodabnia się stopniowo partia liberalna. Proces programowego zbliżenia parlamentarnych partii politycznych, zapoczątkowany z końcem lat pięćdziesiątych, przeciąga się aż do początków lat siedemdziesiątych. Wolni demokraci bowiem w sprawach wewnętrznych dokonują przewartościowań, które umożliwiają im współpracę z socjaldemokracją. Największa w historii RFN polaryzacja społeczeństwa w 1972 r. na tle różnorodnych dróg prowadzących do zjednoczenia Niemiec ma charakter incydentalny i krótkotrwały. Przejęcie bowiem w 1974 r. stanowiska kanclerza przez przedstawiciela prawego skrzydła w SPD, H. Schmidta, spowodowało dalsze zacieranie różnic programowych (nawet i w tej kwestii, między głównymi partiami RFN, i to mimo narastania i zaostrzania krytyki ze strony opozycyjnej CDU/CSU. Okres jego rządów, przypadający na lata 1974 - 1982, tendencję tę umacnia.

Z końcem lat siedemdziesiątych i na początku osiemdziesiątych zaznacza się jednak równocześnie wśród lewicowo zorientowanych kręgów społeczeństwa, zwłaszcza ludzi młodych, dążność do poszukiwań alternatywy — przede wszystkim w związku z narastającymi zagrożeniami dla środowiska naturalnego. Trudności gospodarcze zaś zmuszają do bardziej jednoznacznego otwarcia możliwości inwestowania w nowoczesnych gałęziach produkcji, które to w najwyższym stopniu zapewnić mogła polityka liberalno-konserwatywna. Zarysowała się zatem znów tendencja do zróżnicowania programów i metod ich realizacji.